

•

دکتر حمید احمدی

•

سیاست و حکومت در خاورمیانه (غرب آسیا) و شمال افریقا

•

سرشناسه: احمدی، حمید، ۱۳۳۶. • عنوان و نام پدیدآور: سیاست و حکومت در خاورمیانه (غرب آسیا) و شمال افریقا / حمید احمدی.
 • مشخصات نشر: تهران، نشر نی، ۱۴۰۰ • نوبت چاپ: چاپ اول، ۱۴۰۰ • مشخصات ظاهری: ۳۹۵ ص، مصور، نمودار، نقشه • شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۶-۰۳۸۰-۱
 • وضعیت فهرست نویسی: فیبا • یادداشت: کتابنامه • موضوع: خاورمیانه - سیاست و حکومت • موضوع: Middle East-Politics and Government
 • رده بندی کنگره: DS۶۲ • رده بندی دیویی: ۹۵۶ • شماره کتابشناسی ملی: ۸۴۶۰۷۰۸ • اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

قیمت: ۱۴۰۰۰۰ تومان

www.ketab.ir

نشرنی

سیاست و حکومت در خاورمیانه (غرب آسیا) و شمال افریقا
 دکتر حمید احمدی (استاد علوم سیاسی دانشگاه تهران، hahmadi@ut.ac.ir)

ویراستار: محمد مهدی مرزی

صفحه آرا: لیلا گل دوست

لینوگرافی: باختر • چاپ و صحافی: غزال

چاپ اول: تهران، ۱۴۰۰، ۱۱۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۶-۰۳۸۰-۱

نشانی: تهران، خیابان دکتر فاطمی، خیابان رهی معیری، تقاطع خیابان فکوری، شماره ۲۰

کد پستی: ۱۴۱۳۷۱۷۳۷۱، تلفن دفتر نشر: ۸۸۰۲۱۲۱۴، تلفن واحد فروش: ۸۸۰۰۴۶۵۸-۹، نمابر: ۸۹۷۸۲۴۶۴

www.nashreny.com • email: info@nashreny.com • nashreny

© تمامی حقوق این اثر برای نشرنی محفوظ است. هرگونه استفاده تجاری از این اثر یا تکثیر آن، کلاً و جزئاً، به هر صورت (چاپ، فتوکپی، صوت، تصویر و انتشار الکترونیکی) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع است.

فهرست مطالب

مقدمه	۱۵
بخش اول: تاریخ، تمدن و مذهب در خاورمیانه	
فصل اول: خاورمیانه چیست و کجاست؟	۲۱
پیدایش اصطلاح خاورمیانه	۲۲
خاورمیانه کجاست: هفت دیدگاه	۲۵
۱. خاورمیانه به عنوان جهان عرب ۲۵؛ ۲. خاورمیانه به معنی سرزمین های امپراتوری عثمانی ۲۵؛ ۳. دیدگاه اکثریت؛ خاورمیانه یعنی کشورهای عربی، ترکیه و ایران ۲۶؛ ۴. خاورمیانه و شمال آفریقا ۲۶؛ ۵. خاورمیانه جدید ۲۷؛ ۶. خاورمیانه بزرگ ۲۸؛ ۷. خاورمیانه یا غرب آسیا ۲۹	
فصل دوم: خاورمیانه؛ کانون مذاهب و تمدن های بشری	۳۳
برآمدن تمدن های کهن بشری در میان رودان	۳۳
۱. تمدن مصر ۳۵؛ ۲. تمدن بابل ۳۶؛ ۳. هیتی ها ۳۷؛ ۴. فنیقی ها ۳۷؛ ۵. اسرائیلی ها ۳۸؛ ۶. آشوری ها ۳۹؛ ۷. امپراتوری بابل جدید (کلده) ۳۹؛ ۸. تمدن ایرانی ۴۰؛ ۹. امپراتوری روم ۴۴	
پیدایش تمدن اسلامی	۴۵
۱. خلافت امویان ۴۷؛ ۲. خلافت عباسیان ۴۸؛ ۳. رستاخیز ملی در ایران ۴۸؛ ۴. فاطمیان مصر ۴۹؛ ۵. ظهور سیاسی ترک ها ۵۰؛ ۶. هجوم مغولان ۵۱؛ ۷. ظهور ممالیک در مصر ۵۱	
فصل سوم: پیدایش و فروپاشی امپراتوری عثمانی	۵۳
پیشروی به سوی غرب مسیحی	۵۴

- ۵۶..... چالش شرق؛ ظهور دولت ملی ایران (صفویه)
- ۵۸..... زوال امپراتوری عثمانی
- ۶۲..... عوامل انحطاط و فروپاشی عثمانی
۱. ضعف رهبری ۶۲؛ ۲. پرداخت رشوه برای کسب مقام، سوگلی بازی و خویشاوندسالاری ۶۳؛ ۳. ضعف نظامی ۶۳؛ ۴. اوضاع وخیم اقتصادی ۶۴؛ ۵. سقوط فکری ۶۴
- ۶۵..... دوره اصلاحات (تنظیمات)
۱. اصلاحات نظامی ۶۵؛ ۲. اصلاحات مالی - اقتصادی ۶۶؛ ۳. اصلاحات دینی - فرهنگی ۶۶؛ ۴. اصلاحات سیاسی ۶۷
- ۶۸..... تبارشناسی اصلاح طلبان عثمانی
۱. عثمانی های جوان ۶۸؛ ۲. ترک های جوان ۶۹
- ۷۰..... فروپاشی امپراتوری عثمانی
- ۷۳..... استراتژی بریتانیا برای فروپاشی عثمانی
۱. وعده به اعراب جدایی طلب (مکانبات شریف حسین - مک ماهون) ۷۳؛ ۲. وعده به متفقین (قرارداد سایکس پیکو) ۷۴؛ ۳. وعده به جنبش صهیونیسم (اعلامیه بالفور) ۷۴
- ۷۶..... اهداف انگلستان از صدور اعلامیه بالفور
۱. برخورداری از کمک های یهودیان ۷۶؛ ۲. برخورداری از کمک داوطلبان یهود در جنگ ۷۷؛ ۳. کمک های فنی متخصصان یهود ۷۷؛ ۴. عامل انسانی در حل مسئله یهودآزاری ۷۷؛ ۵. کشاندن امریکا به جنگ جهانی ۷۷
- ۸۱..... فصل چهارم: شکل گیری کشورهای خاورمیانه امروز
- ۸۱..... ترکیه نوین
- ۸۲..... عراق و اردن
- ۸۳..... سوریه و لبنان
- ۸۵..... عربستان سعودی
- ۸۶..... شیخ نشین های جنوب خلیج فارس
- ۸۸..... شکل گیری کشورهای عربی شمال افریقا
- مصر ۸۹؛ لیبی ۹۲؛ الجزایر ۹۴؛ تونس ۹۶؛ مراکش ۹۸

بخش دوم: گرایش های سیاسی در خاورمیانه

- ۱۰۳..... فصل پنجم: ناسیونالیسم عرب و پان عربیسم

مقدمه

کتاب پیش رو برای آشنایی با مسائل یکی از مهم‌ترین مناطق جهان امروز نوشته شده است که، در مقایسه با سایر مناطق، اهمیت تاریخی، سیاسی، تمدنی، فرهنگی و اقتصادی زیادی دارد. این کتاب حاصل سال‌ها تدریس و پژوهش من در درس سیاست و حکومت در خاورمیانه و دروس دیگر مربوط به این منطقه، در رشته‌های علوم سیاسی، روابط بین‌المللی، تاریخ و مطالعات منطقه‌ای است. در این کتاب تلاش شده است تا شناختی نسبی از منطقه و ویژگی‌های تاریخی، تمدنی، و سیاسی - اقتصادی آن به دست داده شود؛ مثلاً این که این منطقه در راه تبدیل شدن به شکل کنونی اش چه سیر تحولی را طی کرده، در حال حاضر چه موقعیتی دارد و کشورهای تشکیل‌دهنده آن و مردمان ساکن در آن با چه مشکلاتی دست‌به‌گریبان‌اند.

آگاهی از مسائل پیچیده خاورمیانه امروز بدون شناخت ویژگی‌های تاریخی، تمدنی، مذهبی، بین‌المللی، سیاسی و اقتصادی آن امکان‌پذیر نیست، چون هریک از این ویژگی‌ها پیوندهای پیچیده‌ای با یکدیگر داشته و ضمن متأثر بودن از هم بر تحولات درونی و برونی منطقه نیز تأثیرگذار بوده‌اند. خاورمیانه خاستگاه اصلی تمدن، مذهب و دولت در تاریخ بشر بوده است و مهم‌ترین تمدن‌های بشری و بزرگ‌ترین ادیان آسمانی از این ناحیه برخاسته‌اند. در دو قرن اخیر نیز، به لحاظ اهمیت بین‌المللی، سیاسی و اقتصادی، به یکی از مهم‌ترین مناطق جهان تبدیل شده است.

هدف اصلی این کتاب شناخت مسائل امروز خاورمیانه و تبیین علل و عوامل ظهور و تحول آن‌هاست، اما از آن‌جاکه این شناخت به تنهایی با تکیه بر مسائل و ویژگی‌های امروزی امکان‌پذیر نمی‌شود، نیاز به آگاهی از گذشته منطقه، هرچند کوتاه، امری حتمی و ضروری می‌نماید. به همین دلیل کتاب را بر محور سه بخش اساسی سازماندهی کرده‌ایم که هر یک به شناخت بخش‌های دیگر کمک می‌کند. چون نبود آگاهی از دگرگونی‌های تاریخی خاورمیانه، به‌ویژه تاریخ چند قرن اخیر آن، باعث بسیاری از کج‌فهمی‌ها درباره مسائل منطقه شده و درک بسیاری از رویدادها و ظهور گرایش‌های سیاسی - ایدئولوژیک آن را دشوار کرده است، بخش نخست این کتاب را به بنیادهای تاریخی منطقه اختصاص داده‌ایم. در این بخش که خود دربرگیرنده

چهار فصل است، نخست به چگونگی پیدایش مفهوم خاورمیانه در آغاز قرن بیستم و کاربرد تدریجی آن در عرصه جهانی و دیدگاه‌های گوناگون درباره چستی و کجایی آن پرداخته‌ایم. در فصل‌های بعد به اهمیت تمدنی و مذهبی منطقه، پیدایش تمدن‌ها و دولت‌های بزرگ تاریخ، اندرکنش‌ها و روابط آن‌ها با یکدیگر، از آغاز تا ظهور اسلام، پرداخته‌ایم. برآمدن دولت اسلامی، گسترش قلمرو آن در شرق و غرب منطقه در زمان خلافت عرب و سپس حمله مغول بخش دیگری از مباحث بخش نخست کتاب است. در آخرین فصل این بخش، مباحثی را درباره برآمدن امپراتوری یا خلافت عثمانی، اوج‌گیری قدرت و زوال آن و، سرانجام، شکل‌گیری خاورمیانه کنونی پس از جنگ جهانی اول و تبدیل امپراتوری عثمانی به بیست‌ودو کشور عرب و یک کشور ترک بررسی کرده‌ایم.

در کنار پرداختن به مباحث تاریخی، به این نکته هم باید اشاره کرد که فهم و تحلیل مسائل خاورمیانه کنونی، بدون توجه به نقش محوری گرایش‌ها و ایدئولوژی‌های سیاسی فعال در دوران معاصر، امکان‌پذیر نیست. از این‌رو، مطالب بخش دوم کتاب بر محور بحث درباره این گرایش‌ها و ایدئولوژی‌های سیاسی سازمانده‌ی شده است. از میان گرایش‌ها و ایدئولوژی‌های سیاسی قرن بیستم، ناسیونالیسم و گرایش‌های ملی‌گرایانه بیش از همه بر تحولات پیش و پس از سقوط عثمانی، در سال‌های پس از جنگ اول و دوم، تأثیر گذاشته است. ناسیونالیسم بوده که در اواخر قرن نوزدهم میلادی بنیاد تحولات بعدی، به‌ویژه جدایی ترک‌ها از عرب‌ها، را در امپراتوری عثمانی گذاشت و زمینه‌ساز فروپاشی آن شد. در میان گرایش‌های ناسیونالیستی در منطقه، سه جریان ناسیونالیسم عرب - پان‌عربیسم، ناسیونالیسم ترک - پان‌ترکیسم و ناسیونالیسم یهود یا صهیونیسم بیشترین نقش را در دگرگونی‌های سیاسی - اجتماعی منطقه داشته‌اند. در کنار گرایش‌های ناسیونالیستی، جریان اسلام‌خواهی یا اسلام سیاسی نیز نقش مهمی در این دگرگونی‌ها داشته است و امروز، در پایان دهه دوم قرن بیست و یکم، همچنان عمده‌ترین جریان سیاسی منطقه به شمار می‌آید.

به سبب همین اهمیت، بخش دوم کتاب به چهار فصل اساسی تقسیم و در هریک از آن‌ها گرایش‌های ناسیونالیستی اعراب، ساکنان ترکیه و یهودیان و موضوع اسلام‌گرایی مطرح و بررسی شده است. در فصول چهارگانه این بخش، علاوه بر بحث درباره زمینه‌های رشد هریک از گرایش‌های ناسیونالیستی سه‌گانه و اسلام سیاسی، مراحل رشد و تحول این گرایش‌ها، انواع آن‌ها و، درنهایت، موقعیت کنونی‌شان مورد بحث قرار گرفته است.

پراکندگی نوشته‌های دهه‌های اخیر درباره این جریانات، به‌ویژه گرایش‌های ناسیونالیستی، و قدیمی بودن منابع موجود فارسی در این باره، نگارنده را بر آن داشت تا در حد امکان تصویر نسبتاً جامعی از سیر تحول این گرایش‌ها، گونه‌بندی‌ها و به‌ویژه وضعیت کنونی آن‌ها در منطقه، در فصل‌های پنجم، ششم و هفتم این بخش به دست بدهد. نوشته‌های پراکنده درباره اسلام‌گرایی در منطقه و جهان اسلام نیز اقتضا می‌کرد که در فصل هشتم، ضمن شرح سیر تحول این جریان از اواسط نیمه دوم قرن نوزدهم به بعد، به‌ویژه پس از دهه ۱۹۳۰، به موازات بررسی طیف‌های اعتدالی، رادیکال و سلفی، به گرایش‌های گوناگون اسلام سیاسی و همچنین به

دلایل برآمدن اسلام‌گرایی سلفی افراطی در پایان قرن بیستم و چگونگی شکل‌گیری سازمان القاعده و بعدها داعش نیز بپردازیم و در نهایت آینده اسلام سیاسی را، پس از نابودی نسبی داعش و پایگاه‌های آن در عراق و سوریه و مناطق دیگر، بررسی کنیم.

سرانجام، بخش سوم کتاب را به بررسی عمده‌ترین مسائل و مشکلات کنونی منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا اختصاص داده‌ایم. این مسائل در سراسر منطقه در زمره مهم‌ترین موضوعات قابل بحث در دهه‌های اخیر بوده و در منابع فارسی مربوط به خاورمیانه کمتر به آن‌ها پرداخته شده است. در فصول نهم تا سیزدهم این بخش، پنج موضوع مهم، یعنی دموکراسی و جامعه مدنی، توسعه اقتصادی، بحران آب و بحران‌های زیست‌محیطی، مسئله زنان و سرانجام موضوع فرقه‌گرایی و تأثیر آن بر تحولات درونی، منطقه‌ای و بین‌المللی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، در قالب فصولی با همین عناوین، مطرح و بررسی شده است.

درواقع توسعه سیاسی و توسعه اقتصادی از دیرپاترین موضوعات منطقه بوده و به‌رغم تلاش‌های دولت‌ها و نیروهای اجتماعی در قرن بیستم و اوایل قرن بیست‌ویکم، بخش بزرگ منطقه تحول چشمگیری از نظر استقرار و استحکام دموکراسی و توسعه اقتصادی به خود ندیده است. درواقع توسعه سیاسی یا تداوم اقتدارگرایی و دیکتاتوری از یک‌سوی عقب‌ماندگی اقتصادی و تداوم اقتصاد دولتی، که علل و عوامل آن‌ها در فصول نهم و دهم بخش سوم بررسی شده، از ویژگی‌های عمده منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا است. مشکل آب و مسائل زیست‌محیطی که از حادترین بحران‌های منطقه به شمار می‌آید، موضوع بحث فصل یازدهم کتاب است. بحران آب که از چندین دهه پیش به محور کشمکش‌های نوین میان کشورهای اطراف حوزه‌های آبی عمده منطقه، یعنی حوزه رود نیل، حوزه رود اردن و حوزه رودهای دجله و فرات، تبدیل شده بود، در قرن بیست‌ویکم ابعاد تازه‌ای به خود گرفته که کمبود آب شیرین و کاهش شدید ذخایر آب‌های زیرزمینی از جمله آن‌هاست. در فصل یازدهم نویسنده، ضمن پرداختن به این موضوع، بحران‌های زیست‌محیطی را بررسی کرده که در دو دهه اخیر در کنار بحران آب به چالش‌برانگیزترین مشکل منطقه تبدیل شده است. افزایش فزاینده آلودگی هوا در شهرهای خاورمیانه و مشکلات دیگری چون طوفان‌های گردوغبار و ریزگردها که سراسر منطقه از شمال آفریقا تا خلیج فارس را در بر گرفته، بخش دیگری از مباحث این فصل است.

مشکلات فراروی زنان خاورمیانه، یعنی نیمی از جمعیت منطقه که نشانه‌های آن در تمامی جوامع آن به چشم می‌خورد، موضوع فصل دوازدهم کتاب است. زنان خاورمیانه، از آغاز شکل‌گیری کشورهای منطقه، جنبشی را شروع کردند که برابری و برخورداری از حق آموزش، مشارکت، اشتغال، رفع تبعیض‌های گوناگون و پایان دادن به جلوه‌های مستقیم و غیرمستقیم خشونت علیه زن، عمده‌ترین هدف آن بوده است. با وجود برخی پیشرفت‌های حاصل در زمینه احقاق حقوق زنان، خاورمیانه، در مقایسه با بسیاری از مناطق دیگر، به دلیل سلطه فرهنگ اقتدارگرایانه و مردسالارانه، در رتبه‌های پایین‌تری قرار گرفته است. تلاش شده است تا در این فصل با بهره‌گیری از تازه‌ترین داده‌ها و آمارهای مربوط به ابعاد گوناگون مشکلات زنان، از وضعیت کنونی این قشر مهم از جمعیت منطقه تصویر روشن‌تری به دست داده شود.